

Преплитане на преплетеното. [Entangling the entangled]

Венцеслав ШОЛЦЕ / Ventzeslav SCHOLTZE
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

За книгата: **Надежда Александрова. „Еничарите“. Преплетени истории в османския контекст на XIX век.** София, Издателство „Изток-Запад“, 2018.
[“*The Janissaries*”. *Entangled Histories in the Ottoman Context of the 19th Century* by Nadezhda Alexandrova]

Не би било, струва ми се, прибързано да започна с това, че втората монография на Надежда Александрова „Еничарите. Преплетени истории в османския контекст на XIX век“ се вписва в установените традиции на българската възрожденистика, като същевременно с това обаче извършва и паралелния опит по тяхното преподреждане. Теоретичната значимост на изследването се разгръща откъм допълването на унаследените дисциплинарни автоматизми, подлагайки тяхната фразеология на внимателно, лишено от рисковани своеволности преформулиране. Последното обаче се осъществява не като обособен теоретизиращ импулс, а премного в потока на емпирично-документалните анализи, може би именно във вида на небезизвестна и строго съблюдавана стриктност на емпиричното, която кара изследването да не избягва обиколните пътища при реконструкцията на фактите, да се възпротивява на лесни обобщения или редукции, колкото полезни, оправдани или дори неизбежни да изглеждат последните. Удържането на емпиричната строгост е несъмнено корелат на едно колкото трудоемко, толкова и ненатрапващо се теоретико-методологическо усилие по въздържане от редукция на източниковите дадености и пълнота на изследването. Впрочем още от самите си начала възрожденистиката се е придържала към принципите на известна документалност. Дълги години от проучванията на Възраждането се е очаквало да проследяват, изнамират, съхраняват или дори да възстановяват културни старини като свидетелства на миналото. Книжнината, обществените институции, архитектурните обекти и дори инструментите на материалната култура - всички форми на историческия паметник, всевъзможните документи в качеството си на следи на отминалото е трябвало да се бъдат събрани, каталогизирани и подложени на ако ли не всякога прецизни, то по условие правдоподобни интерпретации. Един от най-могъщите критерии за подобна правдоподобност, съответно и една от най-мощните редуktivни сили в полето на възрожденистиката, е този на националността. Възникнала като

област на националностроителния дискурс, тоест с първоначалния замисъл за легитимирането на известен национализъм, възроденистиката е била структурирана, макар и не предопределяна в научните си резултати, от идеологическата апаратура на националното.

Затова една първа стъпка, предприета от изследването при подхода му към популярния преводен роман „Еничарите“ от френския писател Алфонс Роайе, бива избягването на националното деление като изходна точка на интерпретацията на документите. Ходът е преди всичко методологически, ход на едно *преплитане* на методите на преплетените истории, сравнителното литературознание и литературната теория на моделите, извършено „с оглед на поставената цел да покаже процесите на преплитане на литературните истории и да реабилитирам наднационалното, сравнителното и транскултурното четене на подобни мрежи от въздействие“ (с. 17). Схващането на културния обмен като *мрежи от въздействие* замества еднопосочния модел отправител-приемник с аналитична тактика, концентрирана върху локалните единични актове на превод. Затова авторката изразява съгласието си с Г. Ч. Спивак, че „би могло да се проведе анализ на различните локации на възприемане на дадена творба и те да бъдат сравнени помежду си“ (с. 27). Третирането на културно-литературните взаимодействия като мрежообразно множество от траектории трябва да изведе серия от повторимо-споделими специфики, несводими до класификационните рамки на националността. Националноидеологическото обособяване, макар и несъмнено налично, се оказва прорязано от пукнатините на споделянето, калкирането, межкултурната комуникация. При това тези процеси могат да бъдат твърде зависими от определен балкански регионализъм: преводачите са склонни да калкират преди всичко гръцките жанрови или дори квазижанрови названия (с. 154-158). Превеждането работи като повторение на културна идиоматика, което не само не се подчинява на националистките географии, но на свой ред всъщност позволява самото им конституиране, доколкото самите балкански национализми се зараждат в процесите на културна апроприация. Идентичностите се учредяват посредством повторението на подвижни, споделими белези, които установяват отличителността на балканския културен ареал, без да унищожават вътрешната му разнородност и изменчивост, без да го „балканизират“ като безпроблемно налична цялост. Отправна точка в това дебалканизиращо разглеждане на Балканите се открива в изследването на конкретния единичен случай.

„Еничарите. Преплетени истории...“ унаследява ценния възроденистки рефлекс литературният текст да не бъде третиран като самодостатъчен и затворен монолит, който може да се чете единствено през автономната си структурираност: „на основата на самата карта на разпространението на превода може да се набавят доказателства за комуникация и

взаимодействие между отделните общности, особено в случаите, когато големият национален разказ е склонен да ги противопоставя етнически или да ги определя като „напреднали“ и „навакваци“ (с. 41). Текстологичното проучване на позабравения роман на Алфонс Роайе при все това отчита езиковата и естетическата специфичност на литературния дискурс, като едновременно удържа във фокуса си неговата отвореност към търговско-икономическите, политическите или ценностно-идеологическите системи на *османския контекст*. Текстологията на преводаческите ходове и тяхната взаимосвързаност разглежда литературния текст едновременно и като езиков конструкт със собствена инерция, и като отпечатък от следите на извънлитературното, на нелитературната другост, която заразява, но не унищожава нейната специфичност. Случаят не се извежда от определено правило: правилото се оказва прагматичен продукт на културния и рецептивния контекст.

Но как се мисли това *извънлитературно* или *извънтекстово*, този *контекст*, който пресича границите и изменя значението на романовото произведение? *Османският контекст* във вида, в който бива представян от изследването, твърде забележимо се различава от улегналите в българското хуманитарно пространство трактовки на теоретичното сечиво на контекста, възхождащи премного към Дилтаевата херменевтика или към културноисторическия позитивизъм на Иполит Тен. Надежда Александрова извежда османския контекст като мрежообразно множество от изменчиви и разнопосочни културни отношения, лишено от твърда и обобщително изводима идентичност. Контекстът не се схваща като условие за възможност, форма на колективна менталност, поредно превъплъщение на завещания от Хегел *дух на времето*, който обяснява рецептивните канали, преводаческия избор, езиковата структура или книгопродаваческите тактики. Напротив, контекстът е самата съвкупност от разнородни и преплетени динамични процеси, иманентни на изброените литературни практики. В тази точка от изследването проличава сложната връзка на „Еничарите. Преплетени истории...“ с традициите на българската възрожденистика. Изследването приема потопеността си в тематичния кръг и понятийния език, който унаследява, за да ги преработи и да удържи продуктивните им залози. Сравнителният анализ и подходът на преплетените истории позволяват на авторката да реконструира авторовата атрибуция и маршрутите на разпространение на романа „Еничарите“ точно поради усложняването на монолитното понятие за контекст, надграждащо първоначалното усложняване на националисткия предразсъдък. Другият резултат от горното превключване е, че романът на Роайе не остава редуциран до някакъв социологически факт. Фокусирането тъкмо върху езика на преводите и сравняването на еквивалентите на понятието *куна* в преводите на български, гръцки и румънски и във

френския оригинал (с. 169-174) позволяват да се реконструира голяма част от историята на преводите (и съответно на балканските културни взаимовръзки в средата на 19 в.), както и да се даде пертинентна хипотеза относно екземпляра (най-вероятно гръцки), ползван в българския превод, стигайки до игрословния извод: „Сравнителното литературознание не може да мине без сравнително езикознание“ (с. 174). Изследването постига резултатността си, удържайки аналитичните си процедури на равнището на емпириката, на езиково-текстовите конкретики, допускайки заключения единствено въз основа на изворовата документираност. Затова и картината на османския контекст се оказва сложна, пъстра, лишена от телеологична насока или единен организиращ регламент.

Теоретично-методологическата фигура на *преплитането* израства именно от този емпиризъм на сложното. Частният литературен образ на еничарите в едноименния роман на Роайе се тълкува като интертекстуално преплитане между пропагандните схеми за автолегитимация на османската държава, литературножанрови условности, историографски постановки и субективни впечатления. Плетеница от собствени впечатления след пътувания му на Балканите, ориентализиращата стереотипика на сантименталисткия роман и тогавашното състояние на историческото познание. По същия начин текстът на романа е очертан като преплитане и в рамките на социалното си битие, като комбинаторика на разнообразни дискурсивни потоци: френската литературна и аксиологическа норма и условията на балканската културна комуникация. При преноса и преводите си романът не остава един и същ, а претърпява серия от последователни трансформации, неговият смисъл бива своеобразно допълван в процеса на рецепцията си от преводачите и от местната публичност. Особено интересно в случая е разглеждането на пътищата за проникване на еничарите в историческата, публицистичната и художествената книжнина, но и на тенденциите към синонимизирането им с кърджалиите, както и към полемичното изработване на схващането за „нов еничарлък“ (като форма на родоотстъпническа колаборация с османското правителство) от радикалнодемократичния емигрантски печат в Румъния. В този смисъл образът на еничарите се оказва непостоянен, променлив, белязан от пластичността на последователното си преосмисляне (с. 221-264). Допълнително заплитане на вече преплетеното. Междукulturното артикулиране на образа на еничарите мобилизира еднакво локалностите на балканското и глобализиращото се влияние на Запада, като процесът не оставя редуцирана нито една от двете страни: „Обменът тече не само в посока Запад-Изток, а и в разнопосочието на Балканския югоизток. Литературните взаимодействия, които се осъществяват на този терен, импортират западни представи и кодове за междуличностна комуникация. А те от своя страна се адаптират

към познанията и вкусовете на местната читателска публика на езиците на всяка от общностите, включени в даден обмен“ (с. 174). В този смисъл изследването преодолява догматизираното противопоставяне между Балканите и Запада като опозиция между първичен оригинал и вторично подражание, усложнявайки културноисторическия наратив и за двете страни. Изследването демонстрира един от по-скоро редките случаи в българската хуманитаристика, при които геокултурните или геополитическите реалии на *Запада* и *Изтока* получават обстойно, въздържащо се от удобни обобщения тълкуване. Показателно в случая е вниманието, което се отделя на Алфонс Роайе и Гюстав Ваез в социокултурната им роля на либретисти и автори на адаптирани за френска публика опери (с. 111-121), като дори не без ирония текстът говори за практикуваното от тях... „пофренчване“ на италиански и германски оперни текстове! (с. 111, 117). По един деликатен начин, през иронизиращата маркировка на кавичките читателят е предразположен да мисли някакво съответствие между „Изток“ и „Запад“, между „пофренчване“ и „побългаряване“: културните дискурси навсякъде и по неизбежност се движат едновременно от процесите на *колонизиране*, *калкиране*, *отваряне* към идващи от другаде кодове, и от процесите на *усвояване*, *адаптация*, *употреба* съобразно единични ситуационно-локални дадености. И макар и да очертава рамките си в областта на едно твърде конкретно и емпирично определено изследване, книгата на Надежда Александрова би могла да послужи като пример за нуждата от преосмисляне на културногеографските автоматизми, за нуждата от едно сложно мислене по отношение на въпроси, чиято приключеност не може да бъде нищо друго освен поредната хитрост на известен властови разум.